

SOSYAL HAREKETLİLİKTE AİLE VE EĞİTİM İLİŞKİLERİ

Sevinç ÖZEN^X

GİRİŞ:

Bu çalışmada, en genel anlamda, birey ve grupların, toplumsal değerlere göre derecelendirilen ve birbirlerine göre saygınlıkları daha yukarıda veya daha aşağıda olarak kabul edilen toplumsal konumların birinden diğerine geçme eylemi olarak tanımlanan toplumsal hareketlilik(I) ile aile ve eğitim ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktayız.

Her şeyden önce konuya sanayileşme açısından bakacak olursak, sanayileşmiş ülkelerde, geniş aile bağları yoluyla bireylerin yaşamlarını sürdüreceği işlerde bulunmalarının artık sözkonusu olmadığı, buna karşın bireylerin eğitim yoluyla toplumsal sistemde hak ettikleri role ve konuma geldikleri öne sürülür. Yine bu görüşe göre, sanayileşme sürecinde kente göç eden bireyin kent çekirdek ailesinin üyesi haline geldiği, dolayısıyla geleneksel aile bağlarının zayıflayarak yok olduğu, kısacası ekonomideki değişimin her zaman için birleşik ve büyük aile sistemini yok edici olduğu savunulur.(2)

Kerr ve arkadaşlarına göre, sanayi toplumunda geniş aile tipine yer yoktur. Çünkü geniş aile sınıai mobiliteyi engeller. Modern aile daha geniş ve daha hareketli bir işgücü sağlar. Sanayi toplumunda ailenin fonksiyonu daralmış, azaltılmıştır. Üretime katılma çok azdır, eğitim ve öğretim büyük oranda aile dışına bırakılmıştır, aile işletmeleri de yerini profesyonel sevk ve idareye bırakmıştır.(3) Sanayi toplumunda çekirdek aile geniş bir işgücü kaynağı olup, ev harcamaları ve tasarrufları hakkında karar veren bir organ ve kültür faaliyetleri birimidir. Dolayısıyla artık sanayi toplumunda geniş ailenin etkinliğini yitirmekte olduğu, aynı zamanda geniş aile bağlarının sosyal hareketliliği engellediği, çekirdek ailenin ise sosyal hareketliliği kolaylaştırdığı savunulmaktadır. Örneğin William J.Goode da, endüstrileşme ile dar aile arasında yapısal bir uyumdan söz etmektedir.(4)

(X) Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

Sosyal hareketlilik konusunda yapılan çalışmalarda bireyin almış olduğu eğitimin onun toplumsal konumunu etkilediği vurgulanmaktadır. Çünkü eğitim çocuğu gelecekteki mesleğine hazırlamakla da ilgilidir.(5) Fakat bireyin sosyal hareketliliğinde eğitim fırsatlarından yararlanmış olması yeterli ve tek neden olmamakta, aile de sosyal hareketlilikte önemli bir etken olarak ortaya çıkabilmektedir. Çocuğun ya da bireyin belli bir eğitim sürecine girip girmemesi ya da başarı ölçüsü ailenin gelir ve konumundan etkilenir.

Bu nedenle, çalışmamızda, sosyal hareketlilikte aile ve eğitim ilişkilerini incelemek dolayısıyla da aile ve ailenin eğitim fırsatlarından yararlanma eğilimlerini belirleyen başlıca faktörleri ele almak istiyoruz. Temelde aileyi ele alarak ailenin sosyal hareketlilikteki yerini irdelemeye çalışacağız. Aile temelinde önce aile tipleri ve aile kompozisyonu, sanayileşme ile birlikte aile tiplerinde meydana gelen değişimler, aile tipi ile eğitim olanaklarından yararlanma, aile kökeninin eğitim olanaklarından yararlanmaya etkisi konularını ele alacağız.

I)Aile ve sanayileşmeyle birlikte aile tiplerinde meydana gelen değişimler

Bilindiği gibi aile, temel toplumsal birimdir. Kurum olarak önemli işlevlere sahiptir. Topluların çoğunda aile, çeşitli derecelerde duygusal, cinsel, ekonomik ve eğitimsel fonksiyonları yerine getiren ve sosyal kontrolü koruyan, sürdüren bir kurum olarak başlıca sosyalizasyon ajanlarından birisidir, bazan politik ve dinsel fonksiyonlar da aile tarafından yerine getirilmektedir.(6) Aile, toplumların gelişme aşamalarına göre farklı özellikler gösteren bir kurumdur. Kentleşme ve sanayileşme ile birlikte hemen tüm toplumlarda işlevleri bakımından önemli bir değişime uğradığı, işlevlerinin pekçoğunu yitirerek diğer kurumlara devrettiği tartışılmaktadır.(7) Günümüzde pek çok toplumbilimci sanayileşme ve kentleşme ile birlikte geniş aileden çekirdek aileye geçildiği, sanayileşme ve kentleşme ile çağdaş çekirdek aile arasında evrensel bir bağlantı olduğu fikri üzerinde durmaktadır.

Örneğin Smelser'e göre, modernleşme sürecinde ekonomik etkinliklerin akrabalık bağından çıkarılması, ailenin önceki işlevlerini kaybetmesi ve dolayısıyla daha özelleşmiş bir kurum olması sonucunu yaratır. Aile bir üretim birimi olma durumundan çıkar, bir veya daha fazla üyesi işgücü pazarında iş aramak amacıyla evinden ayrılır.(8)

William Goode da, sanayileşme ile çekirdek aile arasında bir bağıntı olduğunu vurgular, yetenekli bireyin geniş aile tarafından sağlanan desteğe sahip olmaksızın mesleksel olarak yukarı doğru hareket edebileceğini savunmaktadır. Modern endüstriyel çekirdek ailede artık üreme, toplumsal statü kazandırma, sosyalizasyon, sosyal kontrol ve duygusal koruma ve güvence işlevlerinin yer aldığını söyler.(9)

Türkiye'de yapılan araştırmalar da çoğunluk geniş aileden çekirdek aileye geçişin bu evrensel doğrultuda olduğunu göstermiştir. Kuşkusuz ki, sanayileşmiş bir ülke olduğu halde halen geniş aile bağlarının yaygın olarak görülebildiği ülkeler(örn.Japonya) de söz konusudur.

II) Aile tipi ve eğitim olanaklarından yararlanma:

Bireyin içinde yer aldığı aile tipi, onun eğitim olanaklarından yararlanmasını olumlu veya olumsuz yönde etkilemekte, dolayısıyla sosyal hareketliliğini de etkileyebilmektedir.

Clark Kerr ve arkadaşlarına göre sanayileşme, kendi teknolojisinin icap ettirdiği meslek ve hünelerle fonksiyonel olarak irtibatlı bir eğitim sistemi ister. Temel eğitime, tıp, mühendislik, tabii bilimler, yöneticilik, hukuk konularındaki eğitime öncelik verir. Bilginin hızla değişmesi ve büyümesi söz konusudur. Teknik olarak eğitilmiş bir işgücünün böyle durumlarda kendini yeni bilgilere uydurabilmesi ve icap ederse yeni sahalara geçebilmesi gerekmektedir. Sanayi toplumu, sadece iş gücündeki bilgi donanımını sağlamak için değil, artan gelirle birlikte artan bir eğitimi desteklemek eğilimindedir.(10)Bu görüşe göre, böyle bir toplumda geniş aile tipinin, sanayi hareketliliği engellediği, modern çekirdek ailenin ise daha hareketli bir işgücü sağladığı savunulmaktadır. Gerçekten de sanayileşme sürecinde modern çekirdek aileler işgücü kaynağıdır.

Bireyin içinde yer aldığı aile tipiyle, onun eğitimi ve sosyal hareketliliği konusunda İngiltere, İskoçya ve Fransa'da çalışmalar yapılmıştır.(11)

İngiltere'de 'grammar school' eğitimi, bireyin yüksek orta sınıf pozisyonunu elde edip etmeyeceğini belirleyen anahtar faktördür. İşçi sınıfından bir çocuğun 'modern secondary school' dan ziyade grammar school'a gidip gitmeyeceğine onun aile büyüklüğü ile geniş ölçüde karar verilir. Himmelweit, grammar school'a devam eden işçi çocuklarının %62.9

unun küçük ailelerden geldiğini, %37.1'inin geniş ailelerden geldiğini bulmuştur. Modern school'da ise,%36.7'si küçük ailelerden %63.3'ü geniş ailelerden gelmiştir. Yine orta sınıftan bir çocuk için aile büyüklüğü, hemen hemen önemsiz bir faktördü.

Buna benzer bir çalışmada, Fransa'da yapılan araştırma, zeka testlerindeki performansın kırsal, kentsel yerleşime, babanın mesleğine ve aile büyüklüğüne göre değiştiğini bulmuştur. Fransa'da toplumsal başarı konusunda yapılan bir çalışmada ailedeki çocuk sayısının, çocuğun toplumsal başarısında, dolayısıyla iyi bir meslek edinmesinde etkili olduğu bulunmuştur.

R.Nisbet'ye göre, küçük ailelerde çocukların, anne-babalarla daha içli-dışlı olmaları nedeniyle, soyutlama yeteneklerini artıran simgeler sistemi olarak "dil" ögesini, çok çocuklu ailelere göre daha çok özümsemi olanağı vardır. Ancak, kırsal yörelerde anne-babanın, çocuğu ister az olsun, ister çok,özel olarak çocukla ilgilenmek gibi kentsel alışkanlıkları yoktur. Girard'ın yaptığı bir çalışmada 14 yaşından sonra okulu bırakan çocukların çoğunun büyük (geniş) ailelerden geldiği bulunmuştur.(12)

Baran Tuncer'e göre kentlere yerleşen ve modern kesimlerde istihdam edilen kimselerin geleneklerle ilgileri zayıflar. Yaygın aile tipinin yerini çekirdek aile almaya başlar.Küçük aile sosyal hareketliliği teşvik eden bir faktördür. Öte yandan çok sayıda çocuk ailenin kaynaklarını zorladığı için sosyal hareketliliği azaltır.(13)

Görüldüğü gibi eğitim yoluyla sosyal hareketlilikte, ailenin geniş ya da çekirdek olup olmaması etkili olabilmektedir. Buna bağlı olarak ailenin geniş ya da çekirdek tipte olması, onun kentsel veya kırsal yerleşimiyle, dolayısıyla eğitim olanaklarından yararlanma durumuyla yakından ilişkilidir.

III)Kırsal ve ketsel kesimdeki ailelerde eğitim

olanaklarından yararlanma:

Toplumsal hareketlilikte, ailenin kırsal kesimde veya kentsel kesimde yerleşimi, bireyin eğitim olanaklarından yararlanmasını etkilemektedir. Bilindiği gibi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kır-kent dengesizliği (eğitim yatırımları bakımından) ve kır ailesinin bir üretim birimi olma niteliği, bireyin eğitimden yararlanma olanağını azaltmaktadır. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir kır-kent göçü yaşanmaktadır.

Kentlere nüfusun akışı, kentlerde eğitim hizmetlerinin daha da artmasına neden olmuştur. Kır kesiminde daha az öğretmen ve okul vardır. Kır kesiminde okur-yazarlık oranı daha düşük ve okuldan ayrılma oranı daha yüksektir. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde kent kesiminde okulu başarıyla bitirenlerin oranı %51 iken, bu oran kır kesiminde %22'dir. Yine Hindistan'da kent kesiminde okulu başarıyla bitirenlerin oranı %57, kır kesiminde %49, Avrupa'da %98, %99, Afrika'da %79, %54, Güney ve Orta Amerika'da %88, %34'tür.(14).

Paulo Friere (1972) Latin Amerika'nın kapalı kırsal toplum yapısını (a cultural of silence) bir "sessizlik kültürü"nü koruması olarak tanımlamakta, eğitim olanaklarının reddedildiğini, yapısal algılamının yetersiz olduğunu savunmaktadır. Aynı durumun modern toplumların, modern kentlerin alt gelir grubu bölgelerinde de kolaylıkla bulunabildiğini söylemektedir.(x)

Toplumumuz da köy ve kent biçiminde birbirinden oldukça farklı ikili bir yerleşme düzenine sahiptir. Yapılan araştırmalara göre, kırsal yörelerdeki temel eğitimin hem nicel, hem nitel ölçüler bakımından kentsel yörelerdekine göre yetersiz oluşu nedeniyle, genç kırsal kümelerin dikey devingenlik açısından daha etkin öğretim katmanları olarak orta ve yüksek eğitime erişme olasılıklarının kentsel kümelere göre daha düşük olduğu izlenebilmektedir.(15) Ülkemizde 1979-80 yılı için toplam 35030 köyden 2433'ü okulsuzdur. Ancak bu bilgidен köylerin %97'sinde ilköğretim sorununun çözümlendiği sonucuna varılamaz. Derslik sayısı ve öğretmen yetersizliği, köylerin oldukça önemli bir bölümünde, öğretimden alınan verimin büyük ölçüde düşmesine yol açan birleştirilmiş öğretim yapılmasını zorunlu kılmaktadır.(16)

Ayrıca, kırsal alanlarda kız çocuklarının okula devamsızlığının fazlalığı, öğretim süresinin kısalığı, öğretmen yetersizliği ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının fazlalığı(17) ailelerin gelir yetersizliği ve çocuğun tarımsal faaliyetlerde işgücünden yararlanılması, ilkökul ötesi eğitimden yararlanmanın azlığı, araç-gereç yetersizliği kır-kent arasındaki eğitim eşitsizliğini artıran öğeler olmaktadır.(18)

a) Kır-kent eşitsizliğinin çalışan nüfusun işkollarına dağılımı açısından görünümü:

Ülkemizde, iktisadi bakımdan faal nüfusun, işkollarına göre dağılımına baktığımızda (DPT-1980 verileriyle) tarımsal faaliyetlerde

çalışanların oranı %59.1, Sanayi (madencilik, imalat enerji, su, havagazı) oranı %3.4, inşaat %3.9, ulaştırma %3.6, ticaret %4.6, bankacılık, sigortacılık %1.5, kamu ve şahsi hizmetler %14.1 şeklinde görülmektedir. Görüldüğü gibi iktisaden faal nüfus içinde en yüksek oran tarımsal faaliyetlerde çalışanlara aittir.

Görüldüğü gibi iktisaden faal nüfusun %59.1 tarım (ziraat) faaliyetlerindedir. Buna karşın 1980 verilerine göre, Türkiye'de tarım sektöründe bulunanların %51.6'sı, sanayi sektöründe bulunanların %36.4'ü okuma-yazma bilmemektedir(19).

Kırsal kesimde, mesleki eğitim olanaklarından yararlanma oranının kentsel kesimden daha düşük olduğunu, bu veriler de göstermektedir. Bunun aileden kaynaklanan nedenlerini ise şimdi inceleyeceğiz.

b)Kır-kent eğitim eşitsizliğinin aile tipiyle ilişkisi:

Kır topluluklarında yaygın aile tipi, aynı zamanda bir üretim birimi olan, geniş ailedir. Ailenin çeşitli yapısal özellikleri, bu temel niteliğe göre belirlenmiştir. Bu yapının en belirgin özelliği basamaklı (hiyerarşik) olmasıdır. Başka bir deyişle, geniş aile bir yetke dizgesinde ve bir egemenlik-bağımlılık ilişkisinde anlatımını bulan toplumsal örgütlenmedir. Geniş ailede bu basamaklı dizge kaynağı ve simgesel karşılığını, işletmenin mülkiyetinde bulmaktadır. Genellikle, ailenin en yaşlısı olan aile başkanı, ailenin en yaşlısı olan aile başkanı ailenin ortak varlığı adına işletmenin mülk sahibi durumundadır. Üretim süreciyle ve aileyle ilgili her konuda biricik söz sahibi, aile başkanıdır.(20)

Kırsal geniş ailede, her birey üretime katılır. Bu nedenle eğitim ailede çocuk emeğinin kullanımı ile doğrudan ilgilidir. Çocuk emeğinin kullanıldığı geleneksel ailelerde, çocukların hiç okula gönderilmediği ya da işlerin yoğun olduğu zamanlarda çocukların okula gitmedikleri gözlenmiştir.(21)

Aile başkanı, okulun, çocuğu yoluyla kendisine getireceği statü ile, çocuğun emeğine gereksinimi veya ona vermek istediği statü arasında bir seçim yapmak durumundadır. Bu seçimde ailenin ekonomik durumu kadar, içinde yaşadığı köy topluluğunun eğitimi ne ölçüde bir statü kaynağı olarak değerlendirdiği de önemlidir.(22)

Kent ailesi ise boyutça kır ailesinden küçüktür ve işlevleri de değişmiştir. Çocuğun, ekonomik bir etkinlik ögesi olmaktan çıkması ve onun bakımı, yetiştirilmesi, eğitimi nedeniyle kent ailesi az çocuklu olma

eğilimindedir. Eğitim yoluyla toplumsal hareketlilikte, kent ailesi kır ailesine göre daha etkindir. Modernleşme ve teknolojik değişiminin gerektirdiği yeni mesleklere uyum sağlamak için çocuklarını yetiştirir.

Lipset ve Bendix'in yapmış oldukları çalışmada da, kır ve kent kesiminde, oryante olmuş(yetişmiş)bireylerin sosyal hiyerarşide, yükselme şansları da değişiklik göstermektedir. Kent kesiminde yerleşmiş alt gelir ve statü grubundaki aileye mensup bir bireyin, yurakı doğru hareketliliği ya da kent iş piyasasındaki bir işi elde etme şansı, kırdaki ya da kasabadaki bireye göre daha fazla olmaktadır. Yine kırdan kente göçün sosyal hareketlilikteki yeri ile ilgili olarak, göç eden bireylerin kentin ekonomik ve sosyal bakımdan en alt tabakasına gelmiş olduğu, bunun sürekli değişen(yerini yeni göç edenlere bırakan)bir konum olduğu da vurgulanmaktadır. Çünkü kente göç edenlerle kentliler karşılaştırıldığında, kentli ailelerin, çocuklarını orta ve üst statülere hazırlayıcı bir eğitiminde geçirme yolunda çaba harcadıkları gözlenebilmektedir.(23)

Eğitim konusundaki toplumsal değerler bakımından da kır ve kent ailelerinin farklılaştıkları görülebilir.

c)Eğitime ilişkin toplumsal değerler açısından kır-kent farklılığı:

Kentleşmenin ekonomik ve sosyal yönleriyle ilgili bir araştırmada, görüşme yapılan kişilerin kentte kalış süreleri arttıkça, çocuklarının girmesini istedikleri meslekler de değişim göstermektedir. Kentte kalış süresi 1-5 yıl olan deneklerde çocukları için yüksek öğrenimi gerektiren meslekleri isteme oranı %15,6-10 yıllıklarda %23,11-15 yıllıklarda %36,16 yıl ve daha fazla olanlarda %47'dir. Yani ailelerin çocukları için yüksek öğrenim isteği, kırdan kente gelindiğinde giderek artmaktadır.Yine aynı araştırmada, kız ve erkek arasında öğrenim görme bakımından ayrım olmamalıdır, diyen ailelerin oranı da kentleşmeye paralel olarak artmaktadır. Bu oranlar da sırasıyla (kentte kalış süresine göre)%58, %67, %71ve %74'dür. (24)

Kırsal kesimde eğitim konusunda cinsiyetle ilgili değerler ve tutumlar bakımından farklılıklar gözlenmektedir.

Toplumsal hareketlilikte,cinsellik ölçütü de önemli rol oynamaktadır. Her öğrenim katmanında, kadının okullaşma oranı erkeğe göre daha düşüktür. Özbay'ın bulgularına göre kırsal kesimde kadın-erkek farkı genç kuşaklarda, yaşlı kuşaklara göre daha çöktür. Bu, artan eğitsel olanaklardan öncelikle erkeklerin yararlanmasıyla açıklanabilir. Genelde eğitim

olanaklarından yararlanma kadınlar için, kırsal kesimde kentsel kesime göre daha düşüktür. Cinsiyet farkı hizmetlerin yetersiz olduğu kırsal kesimde, en yüksek düzeydedir.(25)

Örneğin, yüksek öğrenim kurumlarına kırsal bölgeden gelen kız öğrenci oranı ancak %10'u bulmaktadır. Bu düşük eğitim düzeyiyle kadın, kendisine yasal düzeyde açılan çeşitli mesleklere girmemekte, toplumda yetenek ve niteliklerine uygun görev ve sorumluluklar alamamaktadır. Bu da kadının toplumsal hareketliliğini engellemektedir. (26) Kadın ve erkek rolleri halâ, toplumsal, ekonomik, demografik yapıdaki ayrılıklara göre değişmektedir. Bu durum kızların eğitim düzeylerine yansımaktadır. Bazı kırsal yörelerimizde, kız çocuğuna verilen önem erkeklerle eşdeğerde iken, bazı köylerde kız çocuğu "nasıl olsa ocakta kalmayacak bir el" konumundadır. Bu durum da kız çocuğunun eğitim olanaklarından tam anlamıyla, yeterli olarak yararlanmasını engellemektedir.

IV) Aile kökeninin sosyal hareketliliğe etkisi:

Eğitim yoluyla sosyal hareketlilikte aile kökeninin etkisi derken, gelir, meslek, tabakalaşma içindeki yeri konularını ele alacağız.

Aile geliri, bir kişinin alacağı eğitimin sadece miktarını değil, aynı zamanda türünü de etkilemektedir. Yüksek gelirli ailelerin çocuklarına daha fazla eğitim verme olanakları vardır. Bir örnek vermek gerekirse, 1973 Gelir Dağılımı araştırması sonuçlarına göre mesleklere göre gelir şöyledir: (yıllık gelir 1973'e göredir.) Büyük girişimciler (sanayi ve ticaret) ve piyasadaki uzmanlar... 184.045TL, parça başına veya toptan ticaret yapanlar: 99.468TL, çiftçiler... 43.909TL, esnaf ve zanaatkarlar... 33.348TL, memurlar... 23.400, düz işçiler... 11.561TL.(27)

Bir de sosyal hareketliliği sağlayan önemli bir basamak olan yüksek öğrenime baba mesleklerine göre giriş şanslarına bakalım: 1) Sanayici çocukları, 2) Tüccar, 3) Memur, 4) Serbest meslek, 5) Esnaf ve Zanaatkarlar, 6) İşçi, 7) Çiftçi çocukları. (28)

Böyle bir karşılaştırma da bize, gelir dağılımında en fazla payı alan sanayici ve tüccar ailelerin çocuklarının üniversiteye girişte en yüksek şansa sahip olduğunu göstermektedir.

William J. Goode'a göre de, yüksek öğrenime devam etmenin en iyi belirleyicilerinden biri, sınıf pozisyonudur. En iyi öğrencilerin yüksek öğrenime devam ettikleri doğrudur, fakat, ailenin sosyo-ekonomik pozisyonu da burada etkilidir. Örn. ulusal örneklem düzeyinde yapılan bir araştırmada, profesyonel ve yönetici kesim ailelerden gelen çocukların yaklaşık

dörtte üçünün yüksek öğrenime devam ettiği, en alt kategori sosyal ve eğitimsel düzeydeki ailelerden gelen çocukların dörtte birinin yüksek öğrenime devam ettiği bulunmuştur.(29)

Baba ve annenin mesleği de, bireyin eğitim yoluyla sosyal hareketliliğini etkileyen faktörlerden biridir.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. öğrencileri üzerinde (toplumun sosyal hiyerarşi sisteminde üst pozisyonlara hazırlayan bir okul olarak) yapılan bir araştırmada öğrencilerin baba meslekleri şöyledir: Kamu görevlisi %58.94, özel ticaret ya da sanayi kuruluşunda görevli %3.97, küçük tacir, esnaf, zanaatkar %17.22, büyük sanayi ya da ticaret teşebbüsünün sahibi %0.33, sanayi işçisi %3.64, tarım işçisi %0.33, çiftçi %8.28, serbest meslek sahibi %6.95, mesleksiz irat sahibi %0.33. Burada sırasıyla kamu görevlisi, küçük tacir, esnaf, zanaatkar, çiftçi çocukları sıralaması sözkonusudur.(30)

Yine, üniversite öğretim üyelerinin toplumsal hareketlilik bakımından incelenmesinde üniversite öğretim üyesi olma şansını belirleyen etkenler baba mesleği ve baba öğrenim durumu olarak sıralanmıştır. Öğretim üye ve yardımcılarının %50'sinin baba mesleği: Sanayici, tüccar, müdür, üst kademe yöneticisi, subay, öğretmen, serbest meslek sahibi, %22'si işçi, topraksız tarım işçisi, küçük ve büyük toprak sahibidir. Babalarının öğrenim düzeyi de %48'i lise ve üniversite mezunu, %15'i okur-yazar olmayan ve ilkokulu bitirmeyenlerden oluşmaktadır.(31)

Bu kesimden gelen öğretim üyeleri, ailelerinin gelir ve kültür kaynaklarından yararlanarak bu düzeye ulaşmışlardır.

Toplumsal tabakalaşma içinde ailenin yeri, çocuğun eğitim yoluyla toplumsal hareketliliğini etkiler. Genellikle tabakalaşma ölçütleri olarak çevre, eğitim düzeyi, meslek ve varlık derecesi alınmaktadır. Weber iki tip tabakalaşma sisteminden söz etmekte, bunları sınıf ve statü grupları olarak ayırmıştırmakta, sınıfları üretim ilişkilerine göre tabakalamakta, statü gruplarını ise yaşam biçimi, eğitim, tutumlar ve davranışlar, sosyal köken, mesleki saygınlık ölçütleriyle belirlemektedir.(32)

Eğitim düzeyi ve mesleği, geliri incelemiştik. Varlık derecesi veya ekonomik olanaklara gelince, Eserpek'e göre, ekonomik olanaklar uzun vadede sosyal mobilitiyi sağlamada önemli rol oynamaktadır. Varlık düzeyini yükselten kişi, çocuklarının "kişide veya kişi yoluyla grupta davranış değiştirmeye dönük, bilinçli olarak kontrol edilen süreç" diye tanımlanan

formel eğitimden yararlanabilmeleri için maddi olanaklarını harekete geçirmekte ve böylece bir kuşaklık geçikmeyle üst statü gruplarına geçiş mümkün olmaktadır.(33)

Ayrıca, alt tabakadaki ailelerin kullanmış olduğu dil (halk dili) ile üst tabakadaki ailelerin kullanmış olduğu dil (formel dil) farklı olduğu için alt tabakadaki ailelerin çocuklarının okuldaki formel dile uyum sağlamaları güçleşmekte, bu nedenle çocukların yukarı doğru sosyal hareketlilik şansları azalmaktadır. Bu konuya aile ortamı konusunda değineceğiz.

V) Ailelerin eğitimden beklentisi:

Daha önceki açıklamalarımıza paralel olarak, ailelerin eğitimden beklentisi de kırsal ve kentsel kesime göre farklılaşmaktadır. Kırsal kömelerde temel eğitim sonrası öğretim kurumları çok azdır. Kırsal kömelerde mesleksi beceri eğitimi aile tarafından verilmekte ya da işbaşında kazanılmaktadır. Birey, bir üretim birimi olarak düşünölen ailenin bir üyesidir ve onun birincil işlevi tarımsal etkinliklere katkıda bulunmaktır.

Kırsal kesimde erkek çocukları daha fazla eğitim olanaklarından yararlandırılmaktadır. Balamir'e göre bunun önemli bir nedeni, özellikle pazara yönelik küçük veya orta çapta üretim yapan köy ailelerinde pazar ilişkilerinin erkekler tarafından yürütölmesi, bu nedenle de erkeklerin eğitim gereksinmesinin daha fazla olmasıdır. (34) Fakat kırsal eğitim hizmetlerinin yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının ve kentle ilişkinin artmasıyla ailelerin eğitimden beklentilerinin de olumlu yönde değışeceği söylenebilir.

Kentsel kesimdeki ailelerin eğitimden beklentisine baktığımızda, kentsel iş pazarında bir iş edinebilmek, yetenek kazanabilmenin önkoşulu belli bir eğitim-öğretimden geçmek olarak belirmiştir. Y.Sencer'in araştırmasına göre, örneklemin %92.3'ü erkek ve kız için öğrenimin gerekli olduğunu, %3.9'u gereksiz olduğunu belirtmiştir. Kentte ev dışı uğraşlar erkekler kadar kadınlara da açıktır, bu nedenle kızların da öğrenimine özen gösterilmektedir. Öğrenim yoluyla kız çocuğun bir beceri kazanması ve iyi bir evlilik yapabilmesi düşünölmektedir.(35) Yine çoğu işçi olan aile başkanlarının çocukları için meslek beklentileri daha yüksek konumlu, daha çok öğrenim ve yetiştirme gerektiren mesleklere yöneliktir. Bunlar arasında en büyük ağırlık memurluk ve subaylık gibi bürokratik konumlardadır.

(%47.1) %15.5'i zanaatkarlık mesleğini seçmelerini istemekte, %26.8'i serbest mesleği arzulamaktadır. Burada mesleğin getireceği gelir de etkili olmaktadır. Ayrıca toplumsal saygınlığı ve statüsü yüksek meslekler beklenmektedir.

Geçiş tipi ailelerin temsil eden gecekondü ailelerinde yapmış olduğumuz görüşme sonuçlarından da, çocukların kız-erkek ayrımı olmaksızın okutulması eğilimi ağır basmaktadır. Ayrıca bir zanaat öğrenip kendi işini kurması da arzu edilmektedir. Burada da yüksek gelir beklentisi etkili olmaktadır.(36)

VI) Ailelerin eğitimden yararlanma eğilimlerini belirleyen diğer faktörler:

Buraya değin eğitim ve sosyal hareketlilikte aile kökeninden gelen etkileri inceledik. Fakat tüm bunlar çok önemli olmakla birlikte, kanımızca bireyin toplumsallaştığı aile ortamının onun ilk yaşam deneyimlerini aldığı aile ortamının, ailenin eğitime olan inancının, eğitimle ilgili kültürel değer ve normlarının, bireyin alacağı eğitim miktarında ve eğitim yaşamında başarılı olmasında, dolayısıyla sosyal hareketliliğinde (yukarı ve aşağı doğru) büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Okulda başarısızlık konusunu inceleyen R.Şemin'e göre, çocukların aile yapısı, ailede eğitim zihniyeti, kardeşleri arasındaki yeri, üyelik ve öksüzlük durumu, ihmal edilme ve kötü muamele (dayak vb.) ailede geçimsizlik ve huzursuzluk, çocuğun okul başarısını etkilemekte, yaşıtlarından geri kalmasına yol açabilmektedir.(37) Şemin, çocukların eğitim sürecindeki başarısızlıklarını onların kültür yoksunu olmalarına bağlamaktadır. Yani anne-babaların eğitim konusundaki bilgi yetersizlikleri, çocuk yetiştirilmesi konusundaki tavır ve tavrancıları, ailede konuşulan dil, çocukla ilgilenip ilgilenmeme önemli olmaktadır.

Üniversite öğretim üyelerinin aile kökenleriyle ilgili çalışmada ailenin bireye aktardığı kültürel mirasın çok önemli olduğu bulunmuştur. Yani kitaplar, müzik, tiyatro, gazete vb. kültürel ürünlere sahip olma baba mesleğine, gelire ve kültür düzeyine bağlıdır. Örneğin ailenin geliri yüksek, kültür düzeyi düşükse çocuk olumsuz olarak etkilenir. Köylü, işçi, yüksek dereceli memur çocukları o güne değin okulda aynı kültürü almış olsalar bile okul dışında elde ettikleri kültür düzeyleri ve içerikleri birbirinden farklı olacaktır. Seçkinlerin kültürü, okulun kültürüne çok yakındır. Diğerlerinin ise okul kültürünü alması için çok çabalaması gerekir.(38)

Eserpek'e göre de eğitim kuruluşlarında eğitimin temeli olan formel dil, üst tabakanın egemen konuşma modelidir. Alt tabakaların kullandığı dil, daha basit olduğundan, alt tabakadan gelen çocuklar özel tepkilerini, duygularını ve kavram ilişkileri arasındaki ayrıntılı farklılıkları ifade etmede güçlük çekmektedir. Öğretmenlerin de çoğunluğunun ya orta tabaka kökenli olmaları ya da sonradan bu tabakaya yönelmeleri, alt tabakadan gelen öğrencilerle iletişim sağlamalarını güçleştirmektedir. Sonuç olarak da alt ve üst tabakadan gelen öğrencilerin sosyal mobilite şansları eşit olmamaktadır.(39)

P.Worsley'e göre de dil, bireyin üyesi olduğu statü grubunu belirleyen bir kültürel özelliktir. Üst statü grupları gramer kurallarına uygun ve geniş vokabüleri olan formel bir dil kullandığı halde alt statü gruplarının sözcük dağarcıkları sınırlıdır ve kendilerini ifade etmek için çoğunlukla tamamlanmamış cümleler kullanmaktadır. Okulda ise çocuğun bilgilerini formel bir şekilde ve ayrıntıları vurgulayarak ifade etmesi beklenmektedir.(40)

B.Bernstein'a göre, dilin sosyalizasyon sürecindeki yeri önemlidir, dilin sosyal yapı ile bağlılığı sözkonusudur ve lisan farkları kişinin mensup olduğu sınıfla birlikte gider. Yazara göre dilin iki kodu vardır: formel dil ve halk dili. Orta halli çocukların çoğu her iki kodu da öğrenir. Kültür yoksunu çocukların çoğu ise ikincisini öğrenmektedir.'(41) Yine Ali Haramein adlı yazara göre, yüksek öğrenim görmüş olan aile çevresinde çocuğun zekası kolayca uyarılmakta, dili süratle zenginleşmekte ve farklılaşmaktadır.(42)

Yapılan araştırmalarda, evin, aile ortamının, sosyo-ekonomik şartların, çocuğun okuldaki başarısını belirleyici olduğu bulunmuştur. Çocuk, okula eşit derecede hazırlıklı olarak gelmemektedir.

Aile ortamında babanın otoritesi de çocuğun eğitimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çocukla ilgilenme de önemlidir. Okulda başarısız olan çocukların %40.75'inin babası işçi, %48.12'sinin küçük esnaf, sadece %11'inin babası memurdur. Özellikle annenin eğitim düzeyi, çocuğun başarısında ve sosyal hareketliliğinde çok önemlidir. Yine aile ortamında fikirlerin tartışılması ve davranışların yaşatılarak kabul ettirilmesi, çocukta daha geniş bir bakış açısı geliştirecek, bu da onun eğitimdeki başarısını etkileyecektir. Kısacası okuldaki başarı veya başarısızlık herşeyden önce çocuğun içinde yaşadığı ailenin ekonomik ve kültürel şartlarına bağlıdır.(43)

Bireye ailesi tarafından aktarılan değerler de, bireyin alacağı eğitimin niteliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Melvin Kohn, ailelerin yaşam koşulları farklılığının çocuklarına aktardıkları değerlerin de farklı olmasına yol açtığını belirterek, örneğin alt tabakadaki ailelerin, çocukları için itaat ögesini vurgularken, orta tabakadaki ailelerin "self-control" (kendi kendini denetleme) ögesini vurguladıklarını belirtmektedir. Yazar, bu farklılığın ebeveynlerin mesleksel, eğitimsel ve kültürel farklılıklarından kaynaklandığını söylemektedir. Bu durum, ailelerin çocuk yetiştirme pratiklerini ve çocukların eğitiminden beklentilerini önemli derecede etkilemektedir.(44)

Görüldüğü gibi, aile kökeni, aile ortamını da yaratan bir niteliğe sahiptir. Aile kökeni ve dolayısıyla aile ortamı bireyin eğitim yoluyla sosyal hareketliliğinde etkileyici olabilmektedir.

Sonuç:

Çalışmamızda sosyal hareketlilikte aile ve eğitim ilişkilerini vurgulamaya çalıştık. Sosyolojik olarak toplumun temel kurumu olan aile, çocuğun ya da bireyin eğitim olanaklarından yararlanmasını etkilemektedir. Bununla birlikte ailenin içinde yer almış olduğu toplum ve toplumsal etkenler de (kır-kent yerleşimi, ekonomik olanaklar, eğitim hizmetlerinin yeterliliği ve dağılımı, kültürel değerler, eğitimde fırsat eşitliği) ailenin eğitim anlayışını etkilemektedir. Biz bu çalışmada bu karşılıklı ilişkiyi, yani eğitim ve aile ile toplumsal belirleyiciler konusunu vurgulamaya çalıştık.

Ailenin biçimi, yerleşim birimi (köy, kent, kasaba, gecekondu), mesleği, geliri, eğitimden beklentileri, eğitime olan inancı, dil, din faktörü, aile ortamı, bireyin sosyal hareketliliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Kuşkusuz ki, aileye ilişkin bu faktörlerin her birinin ayrı ayrı ele alınıp sosyal hareketliliğe etkisinin incelenmesi de bu konudaki çalışmalarını derinleştirecektir.

Sonuç olarak sosyal hareketlilik ile eğitim arasında ve eğitim olanaklarından yararlanma ile tüm boyutlarıyla aile arasında karşılıklı ve birbirinden ayrılmaz bağlar olduğunu söyleyebiliriz. Yani sosyal hareketlilikte eğitim ve aile eşdeğerde öneme sahiptir, diyebiliriz.

Referans Notları

- 1) ESERPEK, Altan, "Sosyal Mobilite ve Eğitim", A.Ü.Eğitim Fak., Dergisi, Sayı 1-4, Ankara, 1977, sf.389.
- 2) KEER, Clark ve arkadaşları, **Industrialism and Industrial Man**, Haward University Press, Cambridge, Mass., 1960, sf.79-82.
- 3) KERR, Clark ve ark., a.g.e., sf. 79-82.
- 4) GOODE, William, "The Role of The Family in Industrialization", **Selected Studies in Marriage and the Family**, R.Winch-L.W.Goodman, New York, 1968, sf.64-69.
- 5) Bkz. TOPÇUOĞLU, Hamide, **Eğitim Sosyolojisi, Kaynak Metinler**, A.Ü. Eğitim Fak. Yay., Ankara, 1971, sf.37.
TURNER, R.H., "Modes of social ascent through education", **Modern Sociology: Introductory Readings**, (ed.) P.Worsley, London, 1970, sf.183-189.
- 6) GİNER, Salvador, **Sociology**, Martin Robertson Ltd. London, 1972, sf.118.
- 7) Bkz. PARSONS, T., "The Family in urban-industrial America", (ed.) Michael Anderson, **Sociology of the Family**, Penguin Books Ltd. Harmondsworth, England, 1971, sf. 43-62.
- 8) SMELSER, Neil, "Toward a Theory of Modernization", (ed) Etzioni, Eva-Et-zioni, Amitai, **Social Change**, New York, Basic Books, 1973, sf.274.
- 9) GOODE, William, a.g.m., sf.64-69.
- 10) KERR, Clark ve ark., a.g.e., sf.79-82.
- 11) LİPSET Seymour, BENDİX, Reinhard, **Social Mobility in Industrial Society** University of California Press, 1966, sf.242.
- 12) BALAMİR, Nefise, **Kırsal Türkiye'de Eğitim ve Toplum Yapısı**, ODTÜ.Yay., Ankara, 1981, sf.161-162.
- 13) TUNCER, Baran, **Ekonomik Gelişme ve Nüfus** H.Ü.Yay., D-20, Ankara, 1976, sf.86.
- 14) WILLIAMSON, Bill, **Education, Social Structure and Development**, The McMillan Press Ltd., London, 1979, (veriler 1974 Dünya bankası Eğitim Rapor'una aittir.)
- X) WILLIAMSON, Bill, a.g.e.
- 15) BALAMİR, Nefise, a.g.e., sf.11.
- 16) BALAMİR, Nefise, a.g.e., sf.47.
- 17) Bu oran kırsal yörelerde 115 civarındadır.

- 18)TUNÇ,Sevim, **Türkiye'de Eğitim Eşitliği**, A.Ü. Eğitim Fak. Yay., 1969, Ankara, sf.100.
- 19)MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, **Türkiye'de İşlevsel Okur,-Yazarlığın Yaygınlaştırılması**, Bilimsel Seminer, Ankara, 1981, sf.51.
- 20)SENCER, Yakut, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979, sf.341-343.
- 21)ÖZBAY, Ferhunde, "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmeleri", Türk Sosyal Bilimler Derneği, **Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplum Bilim İncelemeleri**, Ankara, 1984, sf.55.
- 22)ÖZBAY, Ferhunde, a.g.e., sf.55.
- 23)Bu bilgiler için Bkz.: LİPSET VE BENDİX, a.g.e., "Community Structure" başlıklı bölüm.
- 24)KARTAL, Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Yurt Yay., Ankara, 1983, sf. 245.
- 25)ÖZBAY, Ferhunde, "Kırsal -Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlara Etkisi", Nermin Abadan Unat (der.), **Türk Toplumunda Kadın**, TSBD: Yay., 1982, İstanbul, sf.175-176.
- 26)MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, a.g.e., sf. 115.
- 27)DPT, **Türkiye'de Gelir Dağılımı**, Ankara, DPT Yay., 1976, sf.162.
- 28)ÇAVDAR, T., TUNAY, D., YURTSEVEN, T., **Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler 1974-1975**, T.C. Başbakanlık DPT, Ankara, 1976, sf.16.
- 29)GOODE, William J., "Family and Mobility", R.Bendix-S.Lioset, **Class, Status, Power and Social Stratification in Comparative Perspective**, The Free Press, New York, 1966, sf. 591.
- 30)TEZCAN,Mahmut, **Eğitim Sosyolojisine Giriş**, A.Ü. Eğitim Fak.Yay.No:91.
- 31)SAYIN, Önal, **Toplumsal Hareketlilik: Öğretim Üye ve yardımcılarının Sosyo-Ekonomik Kökenleri**, E.Ü.S.B.F., Yayınlamamış bir araştırma, İzmir, 1980, sf.263-264.
- 32)WEBER, M., "Class and Market Stuation", P.Worsley, (ed), **Modern Sociology, Introductory Readings**, London, 1970, sf.393-397.
- 33)ESERPEK; Altan, a.g.m., sf.394.
- 34)BALAMİR, Nefise, a.g.e., sf. 166.
- 35)SENCER, Yakut, a.g.e., sf. 480-482.
- 36)ÖZEN, Sevinç, **Gecekondu Ailelerinde Bireylerarası Etkileşim**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü. Sosyal Bilimler Ens., İzmir, 1984, sf.182-192.

- 37)ŞEMİN, Refia, **Okulda Başarısızlık: Sosyo-Kültürel Açından Şanssız Çocuklar**, İ.Ü. Edebiyat Fak.Yay.No:2035, İstanbul, 1975, sf.1-65.
- 38)SAYIN, Önal, a.g.e., sf.135-202.
- 39)ESERPEK, Altan, a.g.e., 396.
- 40)WORSLEY, P.'den aktarın Eserpek, A., a.g.m., sf. 400.
- 41)BERNSTEIN,B.'den aktaran Şemin, R., a.g.e., sf. 62-64.
- 42)ŞEMİN, R., a.g.e., sf.64.
- 43)ŞEMİN, R., a.g.e., sf.93-101.
- 44)KOHN, Melvin, "Social Class and Parent-Child Relationships: An Interpretation", **The American Journal Of Sociology**, sf.471-480. 1963.